

Egy ember ideje

*Losonczy Ágnes: Az ember ideje.
Esszék az időről. Budapest, Holnap Kiadó,
2009. 320 oldal*

A történészeket több oldalról is heves támadás éri, mikor az idő mint probléma kerül megvitatásra, mondván az időt a történész szakma konstansnak, egy megváltoztathatatlan negyedik dimenzióknak tekinti, amely biztosítja az események értelmezéséhez szükséges kereteket, ám ezen túlmenően az időnek, illetve az arról szóló megfontolásoknak, esetleg mélyebb filozófiai, irodalmi vagy éppen szociológiai elemzéseknek nincs különösebben fontos szerepe a történeti művek születésében. A történészek tehát az időben történt eseményekkel foglalkoznak, mi több, meglátásom szerint hidat képeznek idősíkok között, hiszen a történelem témája a múlt és a jelen számára készül, de az idő maga már kívül esik a történész hatókörén. Továbbá gyakran illeti a történész szakmát az a vád, hogy a historikusok túl későn reagálnak a különböző tudományok, illetve diszciplínák eredményeire, mint ahogy történt az például a nyelvi fordulat vagy jelen esetben az idő problémájának vizsgálatakor. Éppen ezért nagyon csábító történelemmel foglalkozó emberek számára az iskolateremtő szociológus, Losonczy Ágnes *Az ember ideje* című munkáját magukhoz ragadni, hiszen egyrészt egy, a történelemhez gyökereivel kapcsolódó terület jeles képviselője a szerző, másrészt legutóbbi, igen népszerű könyve, a *Sorsba fordult történelem* iránt élénk érdeklődést mutatott a történész szakma. Ebből következően reménykedhetünk, hogy Losonczyinak van mondanivalója a történészek számára is.

A könyv a szerző „szellemi kalandozásainak” narratívája. Az alcím szerint esszéket tartalmaz, ami több szempontból is előnyös

lehet. Egyrészt, nincsenek merev formai kötöttségek. Nem szigorú levéltári kutatáson és több ezer oldalnyi szakirodalom rideg következtetéseinek alapuló munka, a kötöttségek feloldása pedig tág teret enged az írói virtuozitásnak. Másrészt, ami az esszé mint műfaj választását igazolja, az a szerző deklarált célja. Szimpatikus vonás, hogy rögtön az elején világos képet kap az olvasó az író szándékairól, vagyis hogy az idővel kapcsolatos élményeiből valamit átadjon. Egyszerűen gondolatokkal kívánja gazdagítani az olvasót, olyan eszmefuttatásokkal, amelyek sokszor nyilvánvalóak, de mégsem tudatosulnak bennünk. Példái önkényesen szelektáltak, ahogy fogalmaz „nem törekedtem az időről szóló írások teljességének vagy akár csak lényegük közvetítésére”. (11. old.) Ez lehetetlen is lenne, mégis itt szembesülünk az első problémával. Kinek szól a könyv? A szélesebb értelemben vett, de laikus (nem szociológus, nem történész és általában nem az idő kérdésével foglalkozó) művelt olvasóközönség számára így egy könnyed olvasmányt nyújt, és betekintést enged kutatásainak néhány izgalmas részletébe. De azok, akik azért szeretnék többet tudni az időről (például a történészek), mert ez számukra a foglalkozásuk szempontjából fontos lehet, óhatatlanul is hiányérzettel fogják majd letenni a könyvet, mondván, hogy a szerző említést sem tesz általuk alapkérdésnek tartott művekről. Tényleg lehetetlen vállalkozásnak tűnik minden időről szóló műre valahogyan reflektálni, és közhely, hogy tökéletes munka nem létezik, mégis az ember valamiért elvárja, hogy törekedjenek rá.

A másik probléma, hogy az alcím tulajdonképpen már a bevezetőben elveszíti jelentőségét, mikor Losonczy megemlíti, hogy műve két szociológiai kutatást is tartalmaz. Félreértés ne essék, én nem állítom, hogy ezek a fejezetek „rosszak” lennének, mert

mint szociológiai munkák a maguk szigorú követelményeikkel bizonyára elsőrangúak, de akkor sem esszék. Ha egyáltalán nem is olvasnánk az egyes fejezetek és témák címeit, és csak a nyers szövegre fókuszálnánk, akkor is rögtön nyilvánvaló lenne, hogy a könyv melyik része az esszé és melyik a tanulmány. Nem is a tartalom, hanem maga a stílusbeli különbség, az oly különböző műfajok találkozási pontja az, ami problémát okoz. Egyszerűen megtöri a narratívát, éles váltást idéz elő a gondolatmenetben, az olvasónak szabályosan rá kell hangolnia magát az új műfajra, és ez a befogadóképességet is ostrom alá veszi. Én úgy gondolom, szerencsésebb lett volna, ha az amúgy könnyed és igen olvasmányos stílust nem áldozza fel a szociológiai kutatás oltárán, és ha úgy tetszik, mintegy „elmesélte” volna a kutatás tapasztalatait. Általában úgy éreztem, mint ha Losonczi nem tudna kilépni a kutató szerepéből, és saját „szellemi kalandzásait” is a kívülálló megfigyelő szerepéből, személytelen stílusban interpretálná. Az esszé pedig alkalmas lenne rá, hogy azokat a kutatási élményeit, akár anekdotáit is közreadja, amelyek a formai megszorítások miatt nem kaptak helyet tanulmányaiban.

Mindezek után foglalkozunk azzal, hogy mit valósít meg a szerző! Első lépésként az idő fontosságát próbálja meg érzékeltetni, mivel egy olyan kategóriáról van szó, ami a kezdetektől jelen van, mindig részesei vagyunk, és soha nem tudunk árnyékából (mások szerint börtönéből) kilépni. Az idő tehát Losonczi értelmezésében paradox módon az állandóságot képviseli minden múlandóval szemben. Szerzőnk szerényen megjegyzi, hogy ő közvetlenül soha sem foglalkozott az emberi időtapasztalattal. Ez nehezen lenne védhető, hiszen minden ember rendelkezik közvetlen időtapasztalattal, legfeljebb nem gondolkozik el rajta, és a szociológiát is nehéz elképzelni az időtényező és az „emberi időtapasztalat” teljes mellőzésével. Losonczi inkább azt szeretné érzékeltetni, hogy nem támaszkodhat kizárólag saját kutatásaira, így más területek felé fordul,

döntően a filozófia és az irodalom felől kísérli megragadni könyve témáját. Ez szerencsére nem sikerült. Inkább filozófiai példákat hoz (Szent Ágoston, Heidegger stb.), és idézeteiből megpróbál egy idő megértéséről szóló kompilációt nyújtani, az irodalomtól kölcsönzött megjegyzések pedig eltörpülnek a filozófia nyomása alatt. Sokkal izgalmasabb, amikor saját kutatásaiból próbál meg valamit átadni az olvasónak. A zene mint az idő kifejezésének eszköze véleményem szerint kiváló példa. A zene szociológiája egy nagyon fontos kutatási terület, hiszen a zene egy önálló világ, ahol az idő is teljesen más szerepet ölt magára. Minden embernek van vele kapcsolata, minden kultúrában van szerepe, sokkal hatásosabban illusztrálja az idő szerepét és életünkben jól érzékelhető erejét, mint Szent Ágoston idézetei. A zenei idő meghatározza a zene minőségét, azaz egy másik nélkülözhetetlen építőeleme. Ha egy másik világot képes gyakorlatilag meghatározni, akkor a mi anyagi világunkban is lehet esetlegesen döntő szerepe, csak már vélhetően annyira felgyorsult a nyugati világban, hogy egyszerűen nem vesszük észre. A zene azonkívül többféle időfelfogást is képvisel: mind a lineáritás, mind a ciklikusság megjelenik benne. Habár Losonczi azt írja, hogy az élet nem adja meg nekünk a ciklikusság nyújtotta előnyöket, tehát döntően lineáris időfelfogást képvisel (nem tudunk visszatérni az időben), ez nézetem szerint kultúrafüggő. A ciklikus időfelfogás ma is jelen van döntően számunkra idegen kultúrákban (például a *nuer*), de különböző korok és vallási dogmák különböző időfelfogást képviseltek (gondoljunk példának okáért az ókori görögökre, ahol a ciklikus időfelfogás és történelemszemlélet volt az uralkodó).

A zene mellett ki lehetett volna domborítani a nyelvészet, illetve a nyelv szerepét. A nyelvi idő itt is kulcsszerepet tölt be. Nem mindegy, milyen tempóban beszélünk, ez szintén kultúrafüggő, és jelentése van annak, ha valamit gyorsan vagy éppen lassan mondunk. A tempón kívül érdemes lenne

némi figyelmet szentelni az idővel kapcsolatos kifejezéseknek. Egész kognitív metaforarendszerek épülnek az időre. Az idő pénz, az idő ellenfél (harcolok az idővel), az idő tulajdon (van időm), az idő mozgást jelenít meg (repül az idő), és még számos példát lehetne hozni például Losonczi Ágnes könyvéből is, hiszen ő is megnevez jó néhányat, csak úgy érzem, nem használja ki az ezen kifejezések által nyújtott lehetőségeket.

Példái ennek ellenére szemléletesek, bár kissé egysíkúra sikeredtek. A megértést szolgálják és nem az elemzést, tehát teljesíti a könyv célját, így ne csodálkozzunk, ha éppen az idővel talán elmélyültebben foglalkozó természettudományok maradnak ki e munkából. Érdekes lenne pedig eljárni a gondolattal, hogy létezik-e egyáltalán az idő, vagy a relativitásából adódó problémákat is fel lehetne villantani.

Ez viszont itt nem történt meg, Losonczi inkább a közvetlen időtapasztalatokkal foglalkozik, ami minden embert érint, nemcsak „Albert Einstein-kaliberű figurákat”. Számos példát lehetne az „éltető idő” tematikája alá besorolni. Losonczi a táplálkozás, a tárgyak és a mentalitás témakörét varázsolja elének, tulajdonképpen igen hatásosan bizonyítva, hogy az idő az életmód meghatározó jelensége. Sok újat talán nem mond azazal, hogy az éhezéstől való félelem hogyan állandósult és milyen hatása van most is, illetőleg, hogy bizonyos tárgyak az emlékezet segítségével hogyan kapcsolják össze az idősíkokat. A probléma, ami véleményem szerint a könyv egészére jellemző, hogy talán túlságosan is elrugaskodik a tárgytól. Az esszé persze egy szabad forma, de néhol óhatatlanul is megszólal az emberi tragédiákra érzékeny szociológus, és talán nem a legmegfelelőbb kontextusban. A kérdés, hogy Indiában reklámozható-e a karcsúság, illetve a szocialista rendszer kritikáját szolgáló példák persze fontosak, csak nem a könyv céljának teljesítését szolgálják. A szellemi és varázslatos kalandozás mintha itt a rideg valóságához ragadna. Hatásosabb lenne talán mai példákat felhozni, gyakorlati

szempontokat érvényesíteni a korunkra jellemző prezentizmus kiemelésével, esetleg a kollektív emlékezet szerepét kidomborítani a tárgyak és idősíkok összekapcsolásánál.

Az életidő relativitásának taglalásakor Losonczi jól érzékelteti a különböző időket (biológiai idő, történelmi idő, társadalmi idő), amelyek egyaránt hatással vannak az életidőre. Persze ezt is már többen vizsgálták, mint ahogy a múltrobbanás jelenségét is (múltbéli traumák miként kerülnek felszínre, és milyen hatást váltanak ki az emberből és környezetéből), ám a szerző talán jól érzi, hogy nem foglalkozunk vele eleget, és csak akkor kerül látószögünkbe, amikor valami problémát okoz. A könyv feléhez érve egyre inkább az az érzése támad az olvasónak, hogy most már nem is az ember idejéről van szó. Mintha a birtok és a birtokos felcserélődne. Az idő egyre inkább uralkodó, példái azt bizonyítják, hogy az idő dönt az ember sorsáról, és ez ellen mi nem tehetünk semmit, inkább annak csapdájában élünk. Van, aki nem tud szabadulni a saját múltjától, egy már nem létezőtől, mert az válik jelenné. Az ember tragédiája itt, hogy nem tud visszamenni, hogy megváltoztasson valamit, de nem tud továbblépni sem. Az idő folyama túl gyorsan folyik, hogy az árral szembe haladjon, de nem hajlandó engedni sem a sodrásának, annak hátat fordítva áll, és szembe előtt csak a múltja van, ha úgy tetszik, az ilyen ember múltja a saját jelene és jövője is egyaránt.

Az idő most már „egy megállíthatatlan folytonosság”, ami nem teszi lehetővé az ismétlést, bármelyik idősíki agyonnyomhatja az embert, bár kétségtelen, hogy Losonczi is azon többségbe tartozik, aki a jelen szerepét hangsúlyozza ki, hiszen a múlt jelen van, és a jövőt is csak a jelenből ragadhatjuk meg. A történelem, ami végül is a múlttal foglalkozik, a jelennek szól. A belátható jövőn pedig csak a jelen érdekei szerint változtatunk. Tulajdonképpen példái a prezentizmussal kicsit is foglalkozó emberek számára nem szolgálnak újdonsággal, a történelemtől alkotott tankönyvszerű fejtegetése pedig in-

kább a történések számára nyújt vitaalapot. A keleti kultúrák idő- és történelemfelfogásáról pedig ismét csupán egy oldal erejéig emlékezik meg, bár továbbra is úgy vélem, hogy ez a jelenközpontú gondolkozás bizonyos civilizációktól teljességgel idegen, és ha létezik is, az inkább a „kulturális gyarmatosítás” eredménye, semmint a keleti időfelfogás sajátja.

A szerző könyvének záró része az élet kezdetével és végződésével, a születéssel és az elmúlással kíván részletesebben foglalkozni. Felemás érzéseim vannak. A születést persze igen nehéz megragadni, hiszen csak a szülő érzéseit, gondolatait ismerjük, a születőét nem. Itt azonban még nehezebb Losonczy helyzete, mert a „születés idejét” kellene valamiképpen leírni. Ebbe a kontextusba illeszthető be az a tanulmány, amit a Pest megyei gyerekvárás és szülés állapotáról készítettek 1988–1989-ben. A kutatási probléma és a születés idejéről szóló kérdések is érdekesek, csak mintha az idő egyre jobban kiszorulna ebből a diskurzusból. Losonczy jól mutatja be, hogy a tudomány és technika fejlődése milyen hatással volt a szülésre. Nem mulasztja el a szocializmus, azon belül a Rátkó-korszak kritikáját. Igen magas fokú emberi érzékenységről tesznek tanúbizonyságot az emberi kiszolgáltatottságról kifejtett gondolatai. Mindezek mellett számos szociológiai hivatkozással is ellátja az olvasót, csak egy dolog marad ki, és ez az idő. Ez a fejezet inkább állapotleírás vagy társadalomkritika. Maga az idő szó használata is gyérebb ebben a szakaszban, mint a mű többi részében. Nem vitás, hogy az emberekről ír Losonczy, de nem az ember idejéről vagy csak igen áttételesen (például diktatúrák idején hogyan változik a szülés értelme). Mindezek fényében úgy gondolom, nem volt szükséges még egy szociológiai tanulmánnyal is terhelni a születésről szóló szöveget. Nemcsak az a baj, hogy stílusával gyengíti a narratívát, és a szellemi kalandozások helyett valami más, egészen földhözragadt és materiális dologgal szembesülünk, de én a mondanivalót is hiányo-

lom. Egyrészt ez egy soha be nem fejezett kutatás, másrészt húsz évvel és egy politikai rendszerrel korábbi állapotot tükröz. Az időt a „változás” hívó szóval lehet visszacsempészni a narrációba. Ez az egyetlen dolog, ami legitimálhatja ennek a tanulmány-nak a létét ebben a könyvben. Ezt Losonczy nem mulasztja el megtenni, bár konklúzióin lehet vitatkozni. A probléma inkább az, hogy akkor lenne ez a kutatás igazán erős még egy esszékötetben is, ha végigvitték volna az eredeti kutatási tervet, követték volna, hogyan nőnek fel az újszülöttek, és akkor az időnek már kardinális szerepe lett volna, hiszen a változás állt volna a közép-pontban az állapot helyett (a születésre várás, a szülés és a felnövekvés szakaszait lehetett volna összevetni).

A születéssel kapcsolatos fejtegetésekből ismét kimaradt a más kultúrákkal való összevetés, illetve a különböző időben történő értelmezésük, ami az öregségről, illetve a halálról szóló fejezetben megvalósul. Szmély szerint ezt érzem a mű legerősebb részének, még akkor is, ha bizonyos állításai-val nem tudok egyetérteni, mint például, hogy a halál „végtelen szomorúságot hoz magával”. (297. old.) Egyénfüggő, ki hogyan reagál valakinek a halálára, és könnyen belátható, hogy nagyon nem mindegy, ki hal meg. Egy ember halála egyeseknek (nem biztos, hogy a „végtelen” a legjobb jelző) szomorúságot, másoknak nagy örömet hoz. Ha az egyén szintjéről elmozdulunk, akkor viszont azt láthatjuk, hogy Losonczy a kultúrák szintjén már nem kizárólagosan a nyugati kultúrkör domináns pozíciójából érvel. Bizonyára lehet azon vitatkozni, hogy milyen különbség van a halálhoz való viszonyulás tekintetében a keresztény, zsidó, iszlám, japán, kínai vagy éppen sumer felfogásban, de már maga a tény, hogy Losonczy számításba vette azokat, és ezáltal nagyon erős premisszákkal támasztja alá mondani-valóját a halálról való emberi gondolkodásról, önmagában nagy jelentőséggel bír. Véleményem szerint meggyőzően érvel amellett, hogy a halállal kapcsolatos emberi

gondolkodás közös gyökerekből táplálkozik. Úgy látszik, a „halál ideje”, pontosabban annak időtlensége az, ami összehozza Losonczi könyvében a különböző, mind térben, mind időben egymástól eltérő civilizációkat. Érdekes módon ez az a rész, ahol a szerző a munkájában fellelhető képekre is utal. Az *ember ideje* tizenhét darab egész oldalas képet tartalmaz, amelyek nagy részéről gyakorlatilag semmit nem tudunk meg. Úgy gondolom, ezeknek az ábráknak a pusztá díszítésnél több szerepük kell, hogy legyen. Az olvasó persze elgondolkozhat rajtuk (bizonyos esetben például azon, mi köze a képnek és a kép környezetében lévő szöveg tartalmának egymáshoz). Szép, hogy a szerző legjobb esetben is nem akar a kép szerepeltetésének okaival és jelentésével gyötörni minket, így mi magunk vonhatjuk le következtetéseinket, de én Losonczi interpretációjára is kíváncsi lettem volna.

Mint talán e recenzió szövegéből is látható, az *ember idejét* meglehetősen nehéz megragadni és róla valamilyen koherens képet az olvasók elé tárni. Losonczi Ágnesnek ez több helyen sikerül, néhol talán kevésbé. Elképzelhető, hogy írásomból egy „rossz” könyv képe rajzolódik ki. Losonczi a saját „szellemi kalandzásait” adja közre. „Rosszal” ezt nem lehet minősíteni. Az olvasó talán úgy teszi le a könyvet, hogy „a szerző nem mondott sok újat”. Igaza is lehet, de

nézetem szerint e mű nem is az újdonság erejével kíván hatni, hanem olyan témákat villant fel, amelyekről nem nagyon szoktak az emberek töprengeni, mert magától értetődőnek veszik (a születés fontossága, félelem a haláltól stb.). Ha a szerző néhol megpróbálta volna elmélkedését az egyén szintjére szállítani, többet mondhatott volna az ember (az egyén) és az idő kapcsolatáról. Ehhez persze az kell, hogy ne csak a születés és az öregkor, hanem a kiteljesedő életjét is tárja elénk. Ilyen példa lehetne, mondjuk, különböző foglalkozású emberek időviszonyainak bemutatása (a diák ideje, a politikai ideje vagy éppen a szociológus ideje). Az ember állapota, mint erre a szerző rá is mutat, döntő hatással van az egyén időfelfogására. Losonczi említi a beteget, az idősök is feltűnnek, de például a „szerelem ideje”, amely szerintem egészen egyedi időfelfogást eredményez, nem kerül szóba. Kérdéses, hogy ezt meg lehetne-e valósítani esszéként, de végtére is maga a szerző is szakít néhol az esszéformával. Mindettől függetlenül Losonczi Ágnes *ideje* érdekes kalandzásba enged bepillantást, és könyvének elolvasása sem tekinthető elvesztegetett időnek.

GAÁL-KÁNTOR GYÖRGY KRISTÓF